

Міністерствоосвіти і науки України
Житомирськийдержавнийуніверситетімені Івана Франка
Навчально-науковийінститутпедагогіки
Кафедра педагогіки

Освітньо-кваліфікаційний рівень - **магістр**

Дипломна робота на тему:
«Формуванняпросторовихуявлень в учнів початкової школи
засобами етнодидактики»

Виконала: студентка VI курсу, 61 групи
Напряму підготовки 8.010102. Початкова
освіта

денної форми навчання

Павлюк Анна Володимирівна

Науковийкерівник: Кандидат
педагогічних наук, доцент, професор
кафедри педагогіки

Березюк Олена Станіславівна

Рецензент: Кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри природничих та
соціально-гуманітарних дисциплін,
голова циклової комісії
іноземних мов
Житомирського інституту
медсестринства

Житомир - 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВИХ УЯВЛЕНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ТЕОРИТИЧНІЙ ТА ПРАКТИЧНІЙ ОСВІТІ	7
1.1.Психолого-педагогічні механізми формування просторових уявлень.....	7
1.2.Аналіз базових понять з проблеми дослідження	22
1.3.Характеристика дидактичних умов формування просторових уявлень в учнів початкової школи	35
Висновки до першого розділу.....	42
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВИХ УЯВЛЕНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЕТНОДИДАКТИКИ	44
2.1. Етнодидактика як активний засіб формування просторових уявлень в учнів початкової школи	44
2.2. Аналіз змісту програм та підручників початкової школи щодо формування просторових уявлень.....	70
2.3. Методика формуванняпросторовихуявленьзасобамиетнодидактики..	78
Висновки до другого розділу.....	88
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	90
ДОДАТКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	111

ВСТУП

Реформування освітньої галузі в Україні спрямоване на підвищення рівня інтелектуального розвитку особистості, її творчих здібностей відповідно до змін, що відбуваються в Україні та світі. Початкова школа, де закладається підґрунтя подальших успіхів учнів, потребує впровадження інноваційних технологій навчання, спрямованих на осмислене засвоєння знань та здатності використовувати їх у будь-яких навчальних та життєвих ситуаціях.

Для молодших школярів формування просторових уявлень є дуже важливим для відображення і закріплення у пам'яті зорового образу об'єкта з подальшим постійним уточненням, збагаченням, осмисленням у процесі різноманітної пізнавальної індивідуальної діяльності засобами етнодидактики. Основними народознавчими засобами для формування просторових уявлень є наочні, практичні та ігрові методи навчання.

«Розум виховується розумом», - кажуть у народі. Народна дидактика схвально оцінює того, хто вчить дітей спостерігати, бути уважним, ровиває дитячу пам'ять і уяву. У практиці народного навчання увагу дітей звертають на те, що їх оточує, підкреслюють окремі властивості предметів.

У різні часові періоди проблему формування просторових уявлень досліджували психологи, дидакти та методисти. Вивчаючи мисленнєву діяльність учнів, вони пропонували різноманітні шляхи розвитку їхньої графічної грамотності, формування теоретичних понять, доцільність використання засобів навчання, наочності тощо.

Значний внесок у дослідження означеної проблеми внесли психологи Б. Ананьєв, Т. Бауер, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. Моляко, Ж. Піаже, Л. Рубінштейн, І. Якиманська та ін. Розвитку просторових уявлень, уяви у дітей дошкільного віку та початкової школи присвятили свої праці А. Запорожець, А. Леушина, А. Люблінська, Н. Побірченко, М. Ричик, які досліджували пізнавальні можливості, особливості та здібності дітей у

процесі осмислення форми і розмірів предметів навколишнього світу, їх розташування. Психологи, дидакти, методисти, (М. Богданович, М. Волчаства, О. Дубинчук, Я. Жовнір, А. Пишкало, М. Моро, І. Бантова, Б. Поляк) займалися проблемою вивчення геометричного матеріалу у початковій школі та різні аспекти проблеми формування просторових уявлень, розвитку уяви, мислення.

Актуальність визначається значимістю проблеми формування просторових уявлень, логічного мислення та уяви в учнів початкової школи. Враховуючи вік дітей, ми звертаємось до емпіричних знань і досвіду народу засобами етнодидактики. Отже, актуальність проблеми, потреба розв'язанні її як на теоретичному, так і на практичному рівнях зумовили вибір теми дослідження: «Формування просторових уявлень в учнів початкової школи засобами етнодидактики».

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності методики формування просторових уявлень в учнів початкової школи засобами етнодидактики.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання** дослідження:

1. З'ясувати психолого-педагогічні механізми формування просторових уявлень в учнів у процесі навчання у початковій школі.
2. Вивчити стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці.
3. Дослідити особливості застосування етнодидактики до формування просторових уявлень в учнів початкової школи.
4. Розробити експериментальну методику формування просторових уявлень в учнів початкової школи засобами етнодидактики.

Об'єкт дослідження – процес формування просторових уявлень в учнів початкової школи.

Предмет дослідження – методи, форми, засоби етнодидактики для формування просторових уявлень в учнів початкової школи.

Для розв'язання окреслених завдань, застосовано такі **методи дослідження**: теоретичні: порівняння, аналіз психолого-педагогічної, філософської, навчально-методичної літератури, систематизація, класифікація здобутої інформації, її синтез та узагальнення з метою визначення стану розробленості проблеми; узагальнення одержаної інформації та досвіду роботи вчителів початкових класів; емпіричні: педагогічне спостереження, діагностичні (усне та письмове опитування, бесіди, анкетування, тестування, педагогічний експеримент).

Експериментальна база дослідження – загальноосвітня школа I-III ступенів №1 м. Калинівка, Вінницька область (47 учнів, 5 вчителів).

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що науковообґрунтовано дидактичні умови формування просторових уявлень учнів початкової школи, що полягають: в організації навчально-пізнавальної діяльності учнів з використанням засобів етнодидактики та однозначності формування уявлень під час вивчення різних предметів; у збагаченні змісту народознавчими методами та засобами. На основі вмінь читати графічні зображення та вмінь їх будувати визначено критерії та рівні сформованості просторових уявлень, їх повноти, осмисленості, дієвості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що удосконалено зміст, народознавчі форми і методи цілеспрямованого формування просторових уявлень та оперування ними у найрізноманітніших змодельованих нестандартних навчальних і життєвих ситуаціях, що попереджує виникнення помилкових уявлень на всіх етапах навчального процесу та забезпечує необхідний розвиток графічної, алгоритмічної грамотності, просторового бачення, мислення.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були обговорені на засіданнях круглого столу науково-методичної лабораторії «Освітньо-виховні системи Полісся», на міжрегіональній XVII науково-

практичній конференції «Парадигма етнокультурологічної спрямованості педагогічного середовища Поліського регіону».

Публікації. Маю одну публікацію з проблеми дослідження «Формування просторових уявлень в учнів початкової школи засобами етнодидактики».

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Обсяг роботи: 119 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. У різні часові періоди проблему формування просторових уявлень досліджували психологи, дидакти та методисти. Механізми оперування зоровими образами у процесі мислення описано у працях Р. Арнхейма, Г. Грегорі, В. Зінченка, Р. Хольта. Значний внесок у дослідження означеної проблеми внесли психологи Б. Ананьєв, Т. Бауер, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, В. Моляко, Ж. Піаже, Л. Рубінштейн, І. Якиманська та ін. Розвитку просторових уявлень, уяви у дітей дошкільного віку та початкової школи присвятили свої праці А. Запорожець, А. Леушина, А. Люблінська, Н. Побірченко, М. Ричик, які досліджували пізнавальні можливості, особливості та здібності дітей у процесі осмислення форми і розмірів предметів навколишнього світу, їх розташування. Психологи, дидакти, методисти, (М. Богданович, М. Волчаста, О. Дубинчук, Я. Жовнір, А. Пишкало, М. Моро, І. Бантова, Б. Поляк) займалися проблемою вивчення геометричного матеріалу у початковій школі та різні аспекти проблеми формування просторових уявлень, розвитку уяви, мислення.

2. Питання щодо формування під час вивчення математики просторових уявлень висвітлено у роботах О. Астряба, М. Бурди, В. Гусєва, О. Дубинчук, Н. Мацько, А. Пишкала, І. Тесленка та ін.

При створенні системи завдань та методики формування просторових уявлень ми спирались на результати психологічних досліджень отриманих Л. Виготським, Л. Рубінштейном, Н. Менчинською, Ю. Самаріним, В. Крутецьким, І. Якиманською, на роботи вчених методистів з питань формування просторових уявлень при вивченні природничих дисциплін А.Столяра, І. Тесленка, О. Дубинчук, А. Пишкала, М. Богдановича.

Дидактика (від грецьк. *didacticas* - той, хто повчає і *didasko* - той, хто вивчає) визначається як розділ педагогіки, що розробляє теорію навчання і освіти (Волкова Н.П., Галузинський В.М., Євтух М.Б., Ільїна Т.А., Паламарчук В.І.).

Н.Є.Мойсеюк визначає її як педагогічну теорію навчання, яка дає наукове обґрунтування його змісту, методів і організаційних форм. У визначенні М.М.Фіцули дидактика - галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти і навчання, виховання у процесі навчання. Зважаючи на те, що сьогодні навчання ідентифікується з поняттям едукації - цілісного триєдиного процесу засвоєння інформації, розвитку та виховання особистості (М.Стельмахович, О.Вишневський, В.Бондар, Ю.Руценко), вважаємо за доцільне доповнити останнє визначення до завершеної змістової цілісності цього поняття.

3. Етнодидактика – це складова частина української етнопедагогіки, яка об'єднує в собі педагогічні знання й досвід українського народу в галузі навчання – погляди народу на освіту, на її мету й завдання сукупність вироблених і застосовуваних засобів виховання

Народна педагогіка – це емпіричні уявлення та погляди народу на життя, виховання та навчання нових поколінь, а також апробовані народом засоби й шляхи розв'язання основних навчально-виховних завдань. Без знання народної дидактики не можна усвідомити національної системи виховання, розвивати національну школу, розбудовувати сучасну систему освіти.

Етнодидактика створила специфічні виховні засоби, що відповідають періодам розвитку дитини: колискові пісні, завдяки яким дитина вперше прилучається до рідної мови; пестушки, якими супроводять перші рухи дитини; потішки – елементарні словесно-рухові ігри малюка з пальчиками, ручками, ніжками («ладки», «тосі-тосі»...); забавлянки – маленькі віршики, пісеньки, казочки у віршах, сюжет який передає важливий для виховання і цікавий для дитини епізод. Предмети і явищі. Що оточують дитину, також є засобами етнодидактики.

4. Ми розробили експериментальну методику формування просторових уявлень в учнів початкової школи засобами етнодидактики, де за основу взяли провідні засоби нукраїнської народної дидактики – народну гру та народну іграшку.

Іграшка - це спеціальний предмет, призначений для гри та іншого життєвого призначення. У ній в узагальненій формі представлені типові властивості предметів, які забезпечують відтворення відповідних дій з ним. Лялька - узагальнений образ людини, дозволяє дітям відтворити цілий ряд дій: саджати, укладати, переодягати і т.д. Іграшка, за образним висловом А.С. Макаренка, - «матеріальна основа» гри, вона необхідна для розвитку ігрової діяльності. З її допомогою дитина створює задуманий образ, висловлює свої враження про навколишнє життя, розігрує ту чи іншу роль.

Гра є активною формою пізнання навколишньої дійсності, різноманітність її форм уводить дитину у сферу реальних життєвих явищ, завдяки чому вона пізнає якості та властивості предметів, їх призначення, способи використання; засвоює особливості стосунків між людьми, правила і норми поведінки; пізнає саму себе, свої можливості і здібності. Гра іншим чином відкриває шляхи пізнання світу, ніж праця і навчання. У ній практичне, дієве освоєння дійсності відбувається раніше, ніж здобуття знань. Інтерес дитини до гри поступово вичерпується внаслідок засвоєння знань і умінь. Це спричиняє розвиток сюжету гри, появу нових ролей у ній.

Розвиток в учнів пізнавальних інтересів, допитливості у процесі практичної діяльності, прагнення до навчання, до самоосвіти, самовдосконалення є важливим чинником інтелектуального розвитку учнів, чітких осмислених посторових уявлень, уяви, мислення і запорукою високого рівня навчальних досягнень у цілому.

Список використаної літератури.

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія, теорія. – К.:Либідь, 1998. – 558 с.
2. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: книга для учителя. – К.: Освіта, 1991. – 111 с.
3. Ананьев Б.Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность, - М.: Директ-Медиа, 2008 – 134 с.
4. Антонова О. С. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007 – 460 с.
5. Астряб О. М. Для села. Перший рік навчання / О. М. Астряб Арифметический задачник – К.: Рад. Шк.. – 1924. – Вип. 1 - С. 43-46
6. Бабанський Ю. К. Оптимизация процесса обучения: общедидактический аспект. – М.: Педагогика, 1989. – 256 с.
7. Березюк О.С. Етнопедагогіка – Житомир : Видавництво ЖДУ ім.. І. Франка, 2013. – 172 с.
8. Березюк О.С. Чинники етнопедагогіки. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 205 с.
9. Березюк О.С. Моделювання педагогічних ситуацій як метод підготовки майбутніх вчителів до роботи з учнями. – К.: Академія, 2003. – 160 с.
10. Бех І.Д. Становлення професіонала в сучасних педагогічних умовах. – Педагогіка толерантності, 2001. - №3-4. – С. 157-162.
11. [Бібік Н. М.](#) Пізнавальний інтерес як умова суб'єктності навчання молодших школярів / [Пед. дискурс](#) : зб. наук. пр. - 2011. - Вип. 10. - С. 53-56. - Бібліогр.: 4 назв. - укр
12. Богданович М.В. Математика: Підручник для 2 кл. - К.: Освіта, 2002. - 160 с.
13. Богданович М.В. Математика: Підручник для 3 кл. чотирирічної початкової школи. - К.: Освіта, 2001. - 187 с.

14. Богданович М.В. Методика викладання математики в початкових класах: навчальний посібник для студентів пед. навч. закладів. - К.: А.С.К., 1998. - 346 с.
15. Бондар В.І. Дидактика – К, Либіль, 2005. – 264 с.
16. Васильева Т. Українська традиційна іграшка та лялька. // Дитячий садок. березень 2002, с. 3
17. Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання. – К.: Укр. видавнича спілка, 1997 – 410 с.
18. Вікіпедія. Інформаційний ресурс. – Режим доступу: <http://www.wikipedia.org>
19. Виготський Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте – М.: Просвещение, 1991 – 93 с.
20. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
21. Волчаста М. Вивчення геометричних фігур на уроках математики / Волчаста М. // Початкова школа. - 1998.-№5,6. - С.19-21, С.21-23.
22. Волкова Н.П. Педагогіка: - К.: Академія, 2004. – 576 с.
23. Васильківський М. Завдання, програма й методика курсу українознавства в плані українізації // Шлях освіти. - 1998. - № 10. - С. 27-50.
24. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасного українського виховання. - Львів, 2000. - 234 с.
25. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Ч. I-II. - К., 1991. - ч. 1 - 455 с., ч. 2 - 448 с.
26. Врублевський Ю. У що грають наші діти // «Урядовий кур'єр», № 216, 12 листопада 2004 р.
27. Гальперин П. Я. Воспитание систематического мышления в процессе решения малых творческих задач. – Вопросы психологии. – 1980. - №1 – С.31-38.
28. Гончаренко С.У. Загальноетичні аспекти природничо-наукових і методичних знань учнів. – Шлях освіти – 1997. - №1. – С.18

29. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
30. Голубева В. Воображение и творчество в детском возрасте – М.: Просвещение, 1991 – 93 с.
31. Грегори Б. Разум и природа / Пер. Д. Я. Федотова. — М.: УРСС, 2006.
32. Гришина Г. Майте на увазі народні гри // Дошкільна виховання. – 1993. - № 2.
33. Давидов В.В. Проблема развивающего обучения, - М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
34. Дейч О. Народна творчість у вихованні школярів // Початкова школа. - 2003. - № 4. - С. 19 - 20.
35. Державна національна програма «Освіта: Україна ХХІ століття» - К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
36. Державний стандарт початкової загальної освіти / Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462.
37. Дидактика современной школы: пособие для учителей. – К.: Рад. школа, 1987. – 421 с.
38. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога. – Житомир: Вид. ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 367 с.
39. Дубасенюк О.А., Антонова О.С. Методика викладання педагогіки. Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. - 2008
40. Дубинчук О. С. До проблеми впорядкування педагогічної термінології. – Педагогіка і психологія. – 1995. - №3. – С. 37-43.
41. Дубровина Младший школьник. Развитие познавательных способностей. Соавторы: Андреева А.Д., Данилова Е.Е. – 1997 – 157с.
42. Друзь В.А. Игровое проектирование как инновационный метод организации учебного процесса – статья. - 2008
43. Дельнер Л. Психология обучения. – М.: Академия, 2005. – 368 с.

45. Дьюи Джон. Педагогический энциклопедический словарь под ред. Б.М. Бим-Бада. – М., 2003. – 356 с.
46. Захаров И. А. Игра как способ преодоления неврозов у детей. – Изд.:КАРО – 2006. – 144 с.
47. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії. – Київ, 2008. – 608 с.
48. Інтеграція змісту навчання грамоти, математики та ознайомлення з навколишнім середовищем в початковій школі. – педагогіка і психологія, - 2000. №1. – С.16-20.
49. Ігнатенко П., Руденко Ю. Народознавство в школі. - К.: Знання, 1990. Серія педагогічна. - 246 с.
50. Зыкова С. П. Педагогічна і психологічна науки в Україні [Текст] : у 5 т. / Акад. пед. наук України; [ред. рада: В. Г. Кремень, В. М. Мадзігон, О. Я. Савченко]. - К. :Пед. думка, 2007
51. Зинченко А. П. «Игровая педагогика». Монография. – Тольятти, - 2000.
52. Кабанова-Меллер Е.Н. «Формирование приемов умственной деятельности и умственное развитие учащихся» - М., 1968.
53. Каплунович И. Я. Возрастные и индивидуальные особенности образного мышления учащихся. – М.: Педагогика, 1989.
54. Калмикова З.И. Обучаемость и принципы построения методое диагностики//Проблемы диагностики умственного развития учащихся М., 1975
55. Коломієць В. Журнал Фізичне виховання в рідній школі [Текст] : наук.-метод. журн. - К. : Пед. преса, 1995 - . - Виходить раз в два місяця 2013г. N 3
56. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., Вид. школа, 1989. – 608 с.
57. Коменский Я. А. Великая дидактика. – М.: Государственное учебное издательство, 1955. – С. 164-448.

58. Концепція загальної середньої освіти (12 річна школа) – Харків: Видавн. Гр.. «Основа», 2004. – ч.1: Доктрина, закони, концепції. – С. 107 – 128
59. Культура і побут населення України / В.І. Наумко, Л.Ф. Артюр, В.Ф. Горленко. - К.: Либідь, 1995. - 232 с.
60. Левківський М.В. Історія педагогіки. – Житомир? ЖДПУ ім.. І. Франка, 2003. – 188 с.
61. Леонтьев А.А. Психология обучения. – М.: Академия, 2005. – 368 с.
62. Ломов Б.Ф. Формирование графических знаний и навыков у учащихся / Ломов Б.Ф. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1959.
63. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – 356 с
64. Маслоу А. Мотивация и личность – СПб: Евразия, 1999. – 478 с.
65. Маслов В. І. Основні функції системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – Пед. школа, 1987. – №5. – С.62-65.
66. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. — К., 1978. Макаренко АС. Педагогические сочинения: В 8 т. - М., 1983-1986
67. Мацько Л.І. Мова наша – українська : Навчально-методичний посібник для вчителя / Л.І.Мацько, О.М.Семенов, Н.Б. Голуб. та ін. / За ред. Л.І.Мацько. – К. : Богданова А.М., 2011 – 512 с.
68. Менчинская Н.А. Психология усвоения понятий - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959. - 347 с.
69. Д. В. Менджерицкая «Воспитателю о детской игре» Под редакцией Т.А.Марковой Москва «Просвещение» 1982.
70. Моляко В. О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості. // Обдарована дитина. - 1998. - №1. - С.3-5
71. Мойсеюк Н. С. Педагогіка. Навчальний посібник. – К.: Знання – Прес, 2001. – 608 с.
72. Мухина В. С. Игрушка как средство психологического развития ребенка // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 123–128.

73. Мямцев В.Н. Психология отношений. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 363 с.
74. Немов Р.С. Психология – учебное пособие. – М.: Просвещение, 1990. – 301 с.
75. Оршанський Л.В. Початкова дизайн-освіта: готовність учителя до організації художньої праці з обдарованими учнями: [колективна монографія] / Л.В. Оршанський, Г.Л. Ліщинська-Кравець, А.М. Король, В.М. Сирота, В.П. Тименко; за ред. В.П. Тименка. – К.: ТОВ „Інформаційні системи”, 2010. – 514 с. (С. 166 – 334, 382 – 449).
76. Освітні технології: навчально-методичний посібник. – К.: А.С.К., 2002.- 285 с.
77. Педагогіка: навчальний посібник (за ред. П.І. Підкасистого). – М.: Російське пед. агентство, 1995. – 638 с.
78. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М.: Просвещение, 1969. – 432 с.
79. Підкасистий П. И. Искусство преподавания. – М.: РПО, 1998. – 184 с.
80. Підласий І. Ідеали українського виховання // Рідна школа. - 1999. - № 12. - С. 12-13.
81. Побірченко Н.А. Людина і світ професій: посібник. / Н.А.Побірченко, С.В.Філанчук. – К.: Наук. світ, 2009. – 148 с.
82. Програма з математики для початкової школи. – К., 2011
83. Програми для середньої загальної школи. 1-4 класи. К.: «Початкова школа». - 2006. - 432 с.
84. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кл. – К.: Либідь, 1997. – Кл. І. – 1997. – 272 с.
85. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник. К.: Вицашк., 1998. - 990 с.

86. Ричка, В. М. народження християнської країни [Текст] / В. М. Ричка // Укр. іст. журн. = Ukrainian Historical Journal : наук. журн. - 2013. - N 5. - С. 24-39. - ISSN 0130-5247
87. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. - К.: Абрис, 1997. - 416 с.
88. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. - К.: Міленіум, 2006. - 344 с.
89. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія - Скрипченко. К.: 2001 р.
90. Смутьсон М. П. Психологія розвитку інтелекту. - К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка, 2001. - 274 с.
91. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка: погляди на дитину // Народна творчість та етнографія. - 1989. - №5.
92. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. - К., 1985.
93. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. - К., 1996. - 286 с.
94. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: в 5 т. - К.: Рад. школа, 1976. - Т. 2. - С. 147-168.
95. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибр. твори: в 5-ти. - К.: Рад. школа, 1977. - Т. 3. - С. 283-582.
96. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний. - М.: Изд-во Моск. Уп-ва, 1984. - 334 с.
97. Тарасов С. В. Образовательная среда и развитие школьников. - СПб.: ЛОНО, 2003. - 139 с.
98. Тесленко, В. В. Проблеми розвитку обдарованості в історії та теорії педагогіки [Текст] / В. В. Тесленко // Шлях освіти : наук.-метод. журн. - 2012. - N 4. - С. 32-35
99. Ушинський К. Д. Рідне слово // Вибр. твори: у 2 т. - К., 1983. - Т. 2. - С. 156-178.
100. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти // Вибр. пед. твори: у 2-х т. - К., 1985 - Т. 1. - С. 69 - 100.

101. Українознавство - наука самопізнання українського народу: Матеріали X щорічної міжнародної науково-практичної конференції. - К., 2001. - 238 с.
102. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник. - К.: Академія, 2000. - 544 с.
103. Шемякин Ф.Н. О закономерностях элементарной познавательной деятельности [Текст] / Л.И. Анцыферова ; отв. ред. Ф. Н. Шемякин; Акад. Наук СССР, Ин-т философии. - М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1961. - 149, [2] с.
104. Штерн, І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики [Текст] : енциклопед. слов. / І. Б. Штерн ; Міжнар. фонд "Відродження". - К. : АртЕк, 1998. - 335 с.
105. Щукина Г.Ш. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. - М.: Просвещение, 1979. - 160 с.
106. Сльконин Д. Б. Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1989. - 544 с.
107. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно ориентированного обучения. - Вопросы психологии. - 1995. - №2. - С.18-41.
108. Ярошенко О.Г. Проблеми групової навчальної діяльності школярів. - К.: Станіла, 1999. - 245 с.
109. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. - М.: Сливия, 2001. - 365 с.